

בן-ציון יהושע

קברן לעת מצוא

הטלפון חזר וצלצל בעקשנות. מעבר לקו היה ולודיה שריפוב, נהג ה'לאדה' המוסלמי שעבד במרכז התרבות הישראלי שאותו ניהלתי במסגרת שליחותי במדינות המוסלמיות של ברית המועצות לשעבר. הגעתי לאזור זמן קצר לאחר פירוקה של ברית המועצות והכרזת עצמאותן של המדינות שהיו חלק ממנה. "סבתא שלי מתה. אני מבקש שתבוא מהר," התייפח ולודיה בטלפון.

מה לי ולסבתא המוסלמית של הנהג שריפוב? למה הוא מתעקש שאגיע לבית סבתו בשכונה המוסלמית? למרות השאלות שהטרידו אותי, ביקשתי מאחד הנהגים להסיע אותי לבית סבתו המוסלמית של ולודיה.

בדרך לשכונה המוסלמית אני מהרהר בשם משפחתו של 'שריפוב', המצביע על משפחה מוסלמית מיוחסת, שמקורה כנראה מ'בוכרה-י שריף', בוכרה האצילה. נכון שתווי פניו והמראה הבהיר של ולודיה הם יותר סלביים מאשר אוזבקים, אבל בעיר טשקנט, שיש בה למעלה ממאה לאומים שונים המתחתנים זה בזה, הכול ייתכן. סוף סוף הגענו לבית סבתו של שריפוב. הרחבה מסביב לבית מלאה עממים שונים - אוזבקים, טג'יקים, טטרים, רוסים ואוקראינים. אף לא יהודי אחד. ולודיה ניגש אלי ובזרועותיו החסונות חיבק אותי ונשק על לחיי נשיקות של נחמה. גם אימו יאנה שריפוב חיבקה ונישקה אותי ואמרה: "תודה לך שבאת. היתה לנו בעייה גדולה ואתה בטח תדע איך לפתור אותה."

לא הבנתי איך אני יכול לסייע בהלוויה מוסלמית. ולודיה הוביל אותי אל פנים הבית. בארון קבורה פתוח שכבה סבתו המנוחה, לבושה שמלת קטיפה נאה, שיער ראשה מסורק בסגנון שנות השלושים, עיניה עצומות ופניה מאופרות, שפתייה משוחות בשפתון אדום, ציפורניה המטופחות מרוחות בלק. ליד הנפטרית ישבה בתה יאנה. עורה בהיר ועיניה מלוכסנות, שילוב של מראה סלאבי עם מאפיינים אוזבקים. היא לא הפסיקה ללטף את פניה של אימה המתה ומזמן לזמן שבה ולחצה את ידי.

"ולודיה, יאנה," אני אומר במבוכה, "במה אוכל לעזור לכם?" "שני האנשים ליד מכסה הארון מנסים מאז הבוקר ליצור 'מגן דוד' מרצועת בד אחת, שנגזרה מתכריך, ולקבוע אותו על הארון והם לא מצליחים."

"למה לכם כמוסלמים 'מגן דוד'? בימינו זה סמל יהודי," אמרתי.

"אנחנו יודעים שזה סמל יהודי ולכן רצינו לקבוע 'מגן דוד' על ארונה של סבתא... סבתא שלי היא יהודייה היא הגיעה עם הוריה בשנת 1941 מאוקראינה למצוא כאן מקלט בזמן המלחמה העולמית השנייה," אומר לי ולודיה, "היא נישאה לאוזבקי כדי להציל את המשפחה ממוות. סבי המנוח היה מוסלמי שדאג לכלכלת המשפחה שלנו בימי המלחמה."

"אם כך,, אמרתי: "ולודיה, אימך יהודייה וגם אתה יהודי ואינך צריך גיור. שערי הארץ פתוחים בפניכם."

השניים הופתעו כשגילו את יהדותם.
"אין אפשרות לבנות 'מגן דויד' מרצועת בד אחת," אמרתי לשני הקברנים האוזבקים. נטלתי מספריים וגזרתי את רצועת הבד שבידם לשני פסים שווים בגודלם ובניתי תוך פחות מדקה שני משולשים שהיו ל'מגן דויד'.

"בצוואתה ביקשה סבתא להיקבר בבית הקברות היהודי, לא הרחק מהקבר של אימא, היא השאירה כמה מטרים של בד כותנה וביקשה שישמש תכריך. אנחנו לא יודעים לעשות תכריכים ולכן ריפדנו את הארון שלה בבד כותנה שיהיה לה נוח בקבר," אומר ולודיה. יאנה מלטפת את מצחה של הנפטרת, פורצת בבכי ואומרת שתיים שלוש מילים בידיש, הזכורות לה מילדותה, מילים ששמעה מאימא שלה ומסבתא שלה: "מאמע. א יידישע מאמע. גרויסן ייחוס," היא אומרת במבטא רוסי כבד. היא חזרה על המילים כאילו היו מנטרה לנשמתה של אימא.

אינני יודע אם זה רק יד המקרה. מן השמחים ניתכו ממטרים עזים. שיירת המכוניות עשתה דרכה לבית העלמין האשכנזי של טשקנט. שני פועלים טאטארים עדיין חפרו את בור הקבר בתוך הבוץ הצהבהב. הפועלים במגפיים גבוהים היו מרוחים בבוץ. מדי עשר דקות הם נטלו את הארון וניסו ללא הצלחה לדחוף אותו לבור הקבר. הארון היה עדיין גדול בכמה סנטימטרים. הבוץ כיסה את הארון כליל. ה'מגן דויד' שלי נראה עלוב ביותר. הגשם ניתך ארצה, הפועלים במגפיים המשיכו להתבוסס בבוץ ולערוך ניסיונות. בנעוריי שמעתי על חיבוט קבר. הנה עיניי רואות זאת. חלפה מחצית השעה של ניסוי וטעייה, עד שהארון מצא את מקומו בבור שחת. הפועלים כיסו את הארון בערמות עפר ובוץ. הקהל שהסתתר מתחת למטריות שחורות גדולות נראה כלהקת פינגווינים. איש לא הוציא הגה מפיו עד לרגע שבו הגיע הארון למנוחת עולמים. רק אז הניחו בזה אחר זה זרי פרחים על הקבר.

השמיים נרגעו לרגע קט. מסביב היתה שתיקה רועמת. אישה יהודייה שנעקרה בימי השואה נישאה לאוזבקי מוסלמי כדי לתת חיים למשפחתה והיא מבקשת בצוואתה להיקבר בקבר ישראל. מצאתי את עצמי קברן לעת מצוא מקיים מצוות גמילות חסד של אמת. אינני יכול לתת לאירוע זה לחלוף על פניי מבלי לתת לו חותם יהודי כלשהו. ניגשתי סמוך לקבר. הקהל הלא יהודי הקיף אותי ואת הקבר. לא ידעתי מה לומר ובכל זאת פתחתי ודקלמתי בעברית את 'אשת חיל', שאני נוהג לומר בסעודת ליל שבת. אמרתי 'יתגדל ויתקדש שמה רבא' וקולי הדהד בין מאות המצבות. חשתי כי מאות מתי ישראל הקבורים בבית הקברות הזה עונים אחריי 'אמן'. אמרתי 'אשכבה לאישה' כפי שאני נוהג לומר כל אימת שאני עולה על קברה של אימי עליה השלום. הקהל לא הבין מילה אבל מנגינות בית העלמין, שיצאו ממחוזות היגון, פעלו עליהם.

השמיים שבו וטיפטפו. ברוסית הצנועה שלי פתחתי ואמרתי: "דֶּקְגִי דְרוֹזְיָה, חברים יקרים, היום 9 במאי, יום הניצחון על גרמניה הנאצית. אינני יודע אם זה יד המקרה ואולי לא. השמיים בוכים עכשיו על מותה של אישה יהודייה שהמלחמה מבחינתה נגמרה רק היום. הוריה והורי הוריה חיו כיהודים ומתו כיהודים וגם היא ביקשה למות כיהודייה. היתה לי הזכות להביאה לקבורה כיהודייה ולומר על נשמתה 'קדיש' ו'אשכבה'. השמים מבכים

עכשיו לא רק את מותה אלא גם את הגורל היהודי על האדמה הזאת."

יאנה ובנה ולודיה שריפוב חיבקו אותי בחום. יאנה אמרה: "אימי אמרה: כל השנים חייתי כאן כלא יהודייה. בתוך תוכי חשתי את פעימות הלב היהודי שלי. אני רוצה למות ולהיקבר כיהודייה... אתה הבאת היום את אימנו לקבורה כיהודייה..." רעד אחד בכל גופי. השמיים שבו והתמלאו הבזקים של ברקים ובעקבותיהם באו הרעמים, שהתגלגלו כרעמי תותח בחזית מלחמת העולם השנייה וליוו יהודייה למנוחת עולם. המלחמה תמה כאן רק היום. פתאום ירד שקט והגשם פסק. משפחת שריפוב עלתה לארץ.

* * *

הרצל חקק יונה הומה מעל החומה

על ספרו החדש של בן ציון יהושע "יונים מעל החומה", הוצאת צבעונים, תשע"ה, 232 עמודים.

ספר חדש לבן ציון יהושע, קובץ סיפורים, "יונים מעל החומה" - והתחושה היא שכל קובץ שלו מצטרף לסאגה רב דורית, לאנתולוגיה אישית שבונה נדבך על נדבך סיפור חיים שנמתח בין גולה לגאולה, בין מחוזות חיוו בדרך ארץ המשי, לבין קרקע גידולו בירושלים.

מאז ספרו הראשון, "עיר באופק", נשבינו בקסמי סיפוריו, והלב הלך שבי אחר היסטוריה ספרותית מיוחדת. מקובץ לקובץ נעטפנו באותן כנפי רוח, באותה ארומה צבעונית וחושנית, באותה שפה של מספר סיפורים שמהפנט את היושבים סביבו לאור המדורה. כך בלענו בשקיקה את הספר "פורצי גדר", נגענו בירושלים הממגנטת בקובץ הסיפורים "תה אנגלי בירושלים", הלכנו שבי אחר האוטוביוגרפיה הספרותית שלו "שתיקת התרנגול", שהיתה מרקחת של מציאות ובדייה, וכמובן - לא שכחנו את "מילואים בשדות האורז".

בספריו של בן ציון יהושע אנו נסחפים אחר תהליכים נסתרים מעבר לעלילה. כך נחשפנו מרותקים לפניה הגנוזים של ירושלים המשיחית ב"עיר באופק" וב"שתיקת התרנגול". היינו עדים לדמדומים חברתיים והתהליכים המשיחיים, שאפיינו את הישוב בשנות החמישים.

בסיפוריו של בן ציון יהושע תמיד נגלה פנים רב גוניים של הסיפור הישראלי, של הדיוקן היהודי המלווה את חיינו לאורך שנות גלותנו.

סיפורים אלה חושפים אותנו לדמויות מרתקות, ומתברר, שבהיסטוריה יש לא רק מנצחים אלא גם מנוצחים: לכל דמות השבר האישי שלה. סיפורי החיים, שמצייר בן ציון יהושע, רצופי משברים, נפתלים - והעלילות הסוערות זוכות לריכוך באמצעות

קטעי הווי ורגעים של משובה והומור. אבל, הקשיים אינם נעלמים, הכול נמשח במכחול דק ועדין בנתיב עצוב אל עמק הבכא, אל נתיב הכישלון.

סיפורים רבים מציירים כישלון משפחתי, כישלון אנושי, ובעצם כישלון לאומי.

מה פלא שסיפוריו של בן ציון יהושע עוטפים אותנו באווירה ובמעטפת מערפלת של סוד וחלומות גאולה. סיפוריו רוויים בניסיון של דמויות שונות לחפש נחמה במיסטיקה, באוטופיות של ישועה על טבעית, באמונות תפלות של שדים ומזיקים, והכאב רב: דבר לא מצליח להושיע את הגיבורים.

כשבן ציון יהושע כותב, הוא חי את האווירה של אותם ימים, את אביזרי התקופה, את המאכלים, את המנהגים. כך כאשר הוא מתאר ריב בין אבי המשפחה לאם, הוא כותב: "פניו היו אדומים כמו הבורשט של זלדה השכנה." הדימויים שאובים מעולם הבית: חלב, בורשט. תבלינים חריפים. מצרכי יסוד פשוטים. אלה רכיבי המטפריקה בעולם המבע של הילד.

חלק מן התמונות קשור לעולם הנוף הירושלמי, לגוונים המיוחדים של הסביבה הירושלמית, הדימויים הירושלמיים: "איש מאיתנו לא יכול היה לעצור בעד הזמן הדוהר. היינו כמו מכונית, שאיבדה את הבלמים בכביש שבע האחיות." עולמו של הילד ב"שתיקת התרנגול" חושף מסלול שנוסק לגבהים, ואנו חשים את רעד הנפילה: "הרגשתי כמו עפיפון שאיבד את החוט בסערה והוא נסחף אל יעד בלתי ידוע."

סיפוריו של בן ציון יהושע סוחפים אותנו למציאות טעונה מאוד, צומת של מתחים, ומעל הכול: ניגוד קורע לב בין עולם של ילדות, שהולך וקורס, לבין עולם של חומרות ואנוכיות חסרת רגישות. עולם ריקני הולך וכובש את מקומו של העולם החם והעשיר, העולם הישן. דור חדש, קר וציני מנצח את עולם המסורת, התמימות, הערכים.

ברומנים שלו יודע בן ציון יהושע לקשור חושים מכושפים בין לב הקהילה היהודית בגולה לבין הנהירה למולדת העתיקה. נפתלנו כך בסיפור סבוך, שנפרש לפנינו ברומן "פורצי גדר" - וראינו זאת גם בספר "מילואים בשדות האורז". כל הסופות האלה מנשבות גם בקובץ הסיפורים החדש "יונים מעל החומה".

ב"יונים מעל החומה" ידע בן ציון יהושע, להתעלות מעל האווירה המכושפת ועומק היגון, ואנו חשים לרגע נינוחים במבט מרוחק משהו, בפרספקטיבה, שיש בה גם הומור עצמי, אירוניה, שילוב של דמע ובת צחוק, ומעל לכול - יש כאן ניסיון להבין בהבזקים של חכמת חיים מרוחקת את ההווה הכאובה, שסדקה את חיי גיבוריו.

יהושע יודע לטלטל את המעשים והדברים במבוכים אפלים של חוויות מרעישות, חזיונות בלהה, גלגולי נשמות מעוררי צמרמורת. העלילות רחוקות מימי החול הרגילים ומן המקומות המוכרים - וכל כולן מעשה מרקחת של צבעים, טעמים וריחות, שילוב מטורף. תמצאו כאן בליל של אגדה ומציאות, כשפים, מיסטיקה, אהבות ושנאות, יצרים פרועים ורומנטיקה, תככים ומזימות.

אנו מוצאים ב"יונים מעל החומה" גיבורים מעולם אחר, דמויות מעולם הקודש במאבקן בעולם המשתנה, במסלולים של חיי חול המעמידים אותן בניסיונות קשים. כך בסיפור "תשבץ ירושלמי" סיפורו של האברך שמשון, בליל הכלולות הראשון. עולם הקודש שלו מתנגש בהזיות החול, בעולם היצרים. כאן נכנס סיפורו של הכלה, שחיכתה כל הלילה, ומבוקשה לא התגשם. היא מספרת לחברותיה: "הלוואי שהייתי מתה ולא מתחתנת. שכבתי עירומה כל הלילה וציפיתי, שהציפור תבוא לקן."

הדמויות הנשיות של בן ציון יהושע נראות כלקוחות ממחוזות רחוקים ואקזוטיים. כך אמיליה בסיפורו "הניצוץ הקדוש של אמיליה". הסיפור דוהר בין מחוזות מושכי לב. הנה המכונית של אמיליה מתנשפת בעליות שבין סלמנקה שבספרד לעיירה בלמונטה שבמחוז קסטלו ברנקו בפורטוגל. יש כאן מפגש בין פרופסור מירושלים לעלמה מבלמונטה, שהמסתורין שבה מושך את לב החוקר. אנו נקלעים לסבך ההיסטוריה, לסבך הפנורמה האנושית של אותם ימים: הנה לפנינו סיפור נוגע ללב, סיפורן של משפחות שקיבלו את הנצרות, שנמשו את יהדותם, ומרכבת הסיפור דוהרת לימים רחוקים. סיפורם של האנוסים מקבל פנים מוחשיות, והקשר שנטווה בין החוקר לאמיליה חושף לפנינו פכים גנוזים מחייהם של צאצאי מגורשים מספרד.

בן ציון יהושע יודע תמיד לרפד הכול בתיאורים של הווי ומאכלים: "לעת ערב הגענו לבלמונטה. לאחר מנוחה קצרה יצאנו לשוטט בסמטאותיה. נכנסנו למסעדת קזה דה קאסטלו והזמנו סרדינים טריים מתובלים וצלויים במחבת ברזל, וריחם וטעמם גירו את בלוטות הריר. לצדם של הדגים הצלויים הונחה לחמניה חמה, שזה עתה רדו מן התנור. לגמנו כוסיות יין לבן מיקב מקומי שהוגשו בקנקן חרסינה, והעולם נראה ורוד ומבטיח." (עמוד 24).

המעטפת הצבעונית יוצרת מעין רקע של אידיליה שקטה, הכנה רגועה לקראת הסערה שתבוא. החורבן, שייחשף צעד צעד, מוביל אותנו בעגלה קופצנית למעמקי ההיסטוריה, למהמורות הטרגדיה היהודית.

בקטעי הסיום של הסיפור נמצא קטע מרגש: "הסתכלתי סביבי ולא מצאתי נפש יהודית אחת. פניתי מזרחה אל השמש העלה, ובקול נרגש אמרתי 'אל מלא רחמים' לנשמתו של סבי הקדמון ולאחריו 'יתגדל ויתקדש שמה רבא'. אמיליה אמרה 'אמן' במקום ובזמן. שתיקה נפלה בינינו. שנינו דמענו, ועד מהרה בכינו כילדים נטושים. אמיליה נצמדה אליי, ואני עטפתי אותה בזרועותיי ואמרתי בקול חנוק: 'אמיליה, את נוסעת איתי לירושלים'." (עמוד 27).

השיבה לירושלים היא מוטיב חזק בסיפוריו, וכך תיאורי הווי בחיי ירושלים, חתונה, אהבות, מוות. הנה, למשל, הסיפור "השדכן הספניולי", שמשיב אלינו ניחוחות מאותה קהילות של עולי ספרד ודוברי לדינו.

"רק למחרת, בשעת צהריים, חזר הדיליז'אנס שלנו מקולוניה מוצא ובו ריינה הכלה, חכם אליהו מיוחס ורעייתו הרבנית שרינה ועבדכם הנאמן. כיסי מלאים בדמי המוהר ובדמי השידוך. רק אז

נערכה החופה בצנעה ובלי כיבוד בבית הכנסת של הגביר שלמה מוסיוף. " (עמוד 157).

מדוע הכול נעשה בצנעה, מה נרקם בקשר בין המשפחות, בסיפור דמי המוהר, הכול מצויר בצבעים עזים בסיפורו המסקרן של בן ציון יהושע.

גם עלילות שנטוות ונפתלות בחיי היהודים בגולה, סופן שהן מתבררות לחיים בישראל, מחוז ההבטחה. הנה לפנינו הנובלה המרתקת שלו "דמעת אלוהים באודסה", שמספרת גלגולי חיים יהודיים באודסה בצורה מסעירה. הלב מחסיר פעימה, כאשר העלילה המורכבת מסתיימת בתפילת מניין ובמילים:

"הגווייה הזעירה הובאה לקבר ישראל בחלקת הילדים של בית העלמין היהודי באודסה. שוטרי אודסה היהודים הערימו תלולית עפר על הקבר הקטן, הניחו את זרי הפרחים והצדיעו. איש החברה קדישא הציב לוח עץ קטן ועליו נכתב:

'פה נטמנה בת ירושלים'..." (עמוד 230).

גיבוריו של בן-ציון יהושע - אף שיוצאים הם אל מחוזות מרוחקים בעולם, תמיד נרגיש תהייה אחר הקשר הנפשי שלהם לצופן היהודי, אחר הקשר למולדת הנפשית שלהם. אנו כקוראים עוקבים בשקיקה אחר השינויים העוברים עליהם לכל אורך ההרפתקאות המופלאות - ותמיד נרגיש בכוח העל של היוצר, אותו מספר על, הדואג להשיב בנים לגבולם - הם חוזרים לנקודת המוצא של הווייתם, מוצאים את שורש קיומם, ובמקרים רבים שבים אל עירם או מתרסקים בהתנגשות הקשה הזאת בין חלום לבין הגשמה. ואם אכן אנו זוכים לנחמה, אנו רואים את היונים מעל החומה, הנה היונים שבות אל מחוז חייהן, והנה גיבורי העלילות מבקשים כמוהן קצת מנוף לכף רגלם, להגיע אל מרכז הכיסופים, אל חבל הטבור של ישותם, אל ירושלים. מצאו היונים מחוז חפצן, מצא הסופר את עירו האהובה.